

МОДЕЛ МУЛТИФУНКЦИОНАЛНОГ РАЗВОЈА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ

Војислав Симановић¹, Небојша Новковић²

Резиме

Искуства у области руралног развоја на нашим просторима су скромна са недовољно афирмисаном проблематиком у системским променама које се одвијају у Републици Србији. Привреда Србије се дужи период налази у периоду друштвених и економских промена, које утичу и на пољопривреду. Процес трансформације и структурног прилагођавања привреде представља својеврсно „хватање корака“ са развијеним привредама, али на ниском нивоу привредног развоја. Од тада, пољопривредна и рурална политика Србије се налази у сталним променама. Та чињеница потврђује колико је важан избор концепта даљег развоја и стварања свих неопходних предуслова за успостављање економског и тржишног система способног да се суочи са надоласећом конкуренцијом.

Кључне речи : рурална подручја, мултифункционална пољопривреда, рурални развој.

Увод

Деценијама уназад је економска активност у руралним подручјима, а нарочито у земљама у развоју, везивана искључиво за пољопривредну производњу. Данас, на бази теоријских и емпиријских истраживања, уочавају се значајне промене у систему вредности и схватања улоге пољопривредног сектора у националним економијама.

Интеракција пољопривредне и непољопривредне активности, које повећавају запосленост и доходак, а самим тим, и прихватљив социјални модел живота руралног становништва и друштвеног развоја, теоријски и практично су све актуелнији ставови и схватања у више докумената и објављеној литератури из те области.

Основни циљ рада је да се анализом стања и квалитета расположивог привредног потенцијала руралних подручја Србије дефинише ефикасан модел за структурално прилагођавање мултифункционалном и одрживом развоју руралних подручја Србије, који доприноси економском и друштвеном напретку.

Резултати истраживања представљаће значајну основу за динамичку структуру развоја и промену привредне структуре, где развој пољопривреде неће бити првенствено усмерен на повећање производње, већ на развој производа и услуга који су економски ефективни и ефикасни (конкурентни) и задовољавају нове хигијенско-техничке и еколошке захтеве за безбедношћу хране и односа према очувању животне средине и руралном развоју.

¹ Мр Војислав Симановић, докторант, Пољопривредни факултет, Нови Сад

² Др Небојша Новковић, редовни професор, Пољопривредни факултет, Нови Сад

Материјал и метод рада

Анализа ресурса, производње, приноса се посматра у седмогодишњем периоду од 2000-2007. године, са релевантним базним параметрима десетогодишњег просека 1990-1999. године, а одабрани индикатори за демографско-социјалне тенденције из резултата пописа становништва 1991. и 2002. године. За анализу пољопривред Србије користиће се званични статистички подаци Републичког завода за статистику Србије.

Постављени циљ истраживања реализоваће се уз примену различитих методолошких поступака. За системску анализу пољопривреде Србије, односно анализу ресурса, производње и приноса, и економских резултата, користиће се методе дескриптивне статистике. Дескриптивна статистичка анализа обухвата методе прикупљања, сређивања и приказивања података за анализу, као и методе утврђивања одређених параметара који су релевантни за опис понашања посматраних обележја.

За део истраживања, анализу синергије пољопривреде са другим привредним делатностима и дефинисање модела мултифункционалног развоја пољопривреде Србије, користиће се методе системске и SWOT анализе.

Резултати и дискусија

У оквиру дискусије прокоментаришаће се најзначајнији резултата истраживања који се односе на:

- Карактеристике животне средине у Србији,
- Основне вредности пољопривреде Србије,
- Синергију пољопривреде и других привредних области,
- Резултате Аграрне политике
- Мултифункционалност руралних подручја.

Карактеристике животне средине Србије

Територија Републике Србије (без подручја КиМ) покрива површину од 88.361 км² и организована је у 194 општине са 61.671 насеља. Према попису становништва из 2002. у Републици Србији живи 7.498.001 становника, од чега 55% особа женског пола. Највећи проценат становништва (8,29%) је у старосној доби од 45-49 година. Србија се може поделити у три широке зоне, на основу географије и климе, квалитета земљишта, пољопривредних система, социо-економског развоја, као и политичких и административних граница. Оне подразумевају регион Војводине, Централне Србије и Јужне Србије. Зона Јужне Србије је највећа и покрива 44% укупне површине земље. То је такође и најсиромашнија и најнеразвијенија област.

Равничарска област (висина до 200 мнв) покрива 26.509 км², или 30% укупне територије Србије, брдска области (200 до 500 мнв) покрива 8.836 км², или 10%, брдско-планинска област (500 – 1.000 мнв) покрива 44.180 км², или 50%, и планинска област (преко 1.000 мнв) покрива 8.836 км², или 10% укупне територије Србије. У оквиру планинских области високе планине (реко 1.500 мнв) покривају само 206 км², или 0,23% укупне територије.

Република Србија има умерено континенталну климу, са понеким наглашеним локалним варијацијама. Велики утицај на климу имају планински екосистеми, језера и речни токови. Годишње количине падавина се крећу од 600-750 мм водених талоба (неравномерне, како по месецима, тако и према територији). Инсолација у Србији је око 2000-2300 сунчаних часова годишње.

На основу примене ратификованих међународних уговора, конвенција, програма и примењених мера институционалне заштите природе, површина заштићених подручја у Србији тренутно износи 518.003 ха, са обавезом повећањем до 10% територије.

Основне вредности пољопривреде Србије

Важност пољопривреде произлази не само из традиционалне улоге осигурања прехранбених потреба становништва, већ из њене улоге у очувању руралног простора, еколошке равнотеже и одржања традиционалних вредности. Пољопривредно земљиште заузима око 58% укупног подручја Србије, што представља површину од око 5.100.000 хектара (0,4 ха интензивних површина/становник). Од тога је укупно 3.345 милиона хектара ораничне површине (65% пољопривредног земљишта); воћњаци заузимају површину од 244.000 хиљада хектара; повртарска производња заузима 295.000 хектара и виногради 67.000 хектара. Стални травњаци заузимају 1,4 милиона хектара, односно 28% пољопривредног земљишта. Однос шумске и пољопривредне површине (39:61).

Продуктивност пољопривреде, било у смислу продуктивности земљишта или рада, је испод просека ЕУ. Просечни приноси су нижи, или тек нешто виши од просечних приноса 80-тих година прошлог века (са изузетком соје, код које је просечни принос повећан за 20%). Охрабрују показатељи, да су у периоду 2001-07. приноси и укупна производња већи у односу на период 1991-2000 (са изузетком пшенице). Иако приноси појединих произвођача у Србији су слични приносима најбољих произвођача, просечни приноси свих посматраних усева нижи су од истих у ЕУ.

Број условних грла стокe смањен је током последње деценије за више од 30%. Са 0,36 условних грла по хектару обрадивих површина (колико је забележено 2002. године). У Србији је оставерена просечна производња меса (2001-07) од 135 кг/ха, а остварен просек ЕУ је 387 кг/ха, што указује на значајан заостатак, не само по основу број стокe по јединици обрадиве површине, него и у интензитету производње меса.

Селјачка газдинства у Србији су много мање од оних у другим европским земљама. Према попису из 2002. године, у Србији има око 779.000 пољопривредних газдинстава, у чијем власништву је око 80% укупног подручја пољопривредног земљишта. У односу на 1991, у 2002. години смањена је просечна величина поседа са 4 на око 3,5 ха пољопривредних, односно на око 2,5 ха обрадивих површина. Преко 75% селјачких газдинстава има мање од пет хектара, док мање од 5% има више од 10 хектара. Пољопривредне површине ових газдинства су, најчешће, у просеку подељене на четири парцеле.

Друштвени производ пољопривреде већи је од друштвеног производа прехранбене индустрије, што говори о слабој доради основних пољопривредних производа у домаћим капацитетима за прераду.

Просечни приноси и додата вредности не пружају значајан пораст у приходу фарме. Због тежине транзиционог периода, велики број пољопривредника је пред веома тешким изазовима да одрже своје уобичајене производње. Зарада је у Србији знатно мања него код фармера у ЕУ, исто као што је мања и просечна плата у другим секторима. Упоредна анализа појединих показатеља у ЕУ и РС истиче да је БДП по становнику у Србији 2008 године износио 11,77% од БДП у ЕУ (2.133 / 25.500 €), а нето плате у пољопривреди су 7,37% од просека ЕУ (301 / 2.220 €). И просечна величина пољопривредног газдинства је 5 пута мања (3,7 / 19,3 ха).

Синергија пољопривреде и других привредних области

Значај пољопривреде за привредну структуру Републике Србије, мерено уделом сектора у структури бруто додате вредности по делатностима веома је значајан, мада се перманентно смањивао (са 19,8% у 2000. на 12,6% у 2009. години). Када се укључи вредност производње прехранбене и дуванске индустрије, реч је о око 18% БДП Републике Србије. Учешће пољопривреде у укупном новоствореном богатству Србије прилично је велико када се упореди са ЕУ (преко 11%, док је у ЕУ 2%), међутим, вредносно је допринос много скромнији и износи 128 милијарди динара (300 евра/ха обрадиве површине, док је у ЕУ 1.000 евра/ха).

Резултати транзиције и примењени модел раста заснован на расту домаће потрошње и увоза битно су утицали на промену привредне структуре наше земље. Период од 2001-08. карактерише повећао учешћа сектора услуга у БДП са 50,8% у 2000. на 65,5% у 2009. години. Насупрот овоме, белжи се спорији просечан раст индустрије, као и смањење њеног учешћа у БДП са 25,8% на 18,7% у 2009. години.

Извоз од 2001. године бележи константан раст укупне трговинске размене са светом Републике Србије, где је укупан извоз у овом периоду повећан више од 3 пута. Увоз је од 2001. године повећан око 2,5 пута. Основне карактеристике пољопривредних производа из Србије су остварење суфицита у размени са иностранством, који је бележио раст сваке године, осим 2008. Највише је извезено пољопривредних производа у СЕФТА земље (око 47%), а нешто мало мање у ЕУ (око 46%), и са извозом од 446 УСД по хектару, Србија се налази на апсолутном зачељу по величини извоза по обрадивој површини у Европи.

Становништво има изузетно велики значај, јер оно обезбеђује најважнији инпут у развојном процесу, а с друге стране, јавља се као крајњи корисник развојних резултата. Становништво је у исто време и произвођач и потрошач. Србија у периоду 2001-08. године има укупну негативну еластичност запослености од 0,12, што значи да 1 процентни поен раста БДП доводи до пада укупне запослености за 0,12 процента (последњих година, слаби веза између економског раста и раста запослености и у развијеним земљама, тј. да се раст БДП аутоматски не преводи у нове послове). Највиша негативна еластичност запослености је у сектору индустрије (-2,26), док је она у сектору пољопривреде износила 0,45.

Пољопривредни сектор у Србији и даље запошљава значајан проценат укупне радне снаге. Учешће примарне производње у укупној запослености износи 22%, док је 10% укупне радне снаге запослено у прехранбеној индустрији. Пољопривредно становништво је смањено за преко 1/3 у периоду између последња два пописа становништва. У селима Србије живи око 44% укупног становништва, по нашој методологији мерења. Ако би применили било коју другу (ЕУ, ОЕЦД) методологију, онда би се овај број увећао за још преко десетак процената. По том критеријуму Србија би била једна од најруралнијих земаља у Европи.

Репродуктивна моћ земљорадничких газдинстава због старосне и образовне структуре пољопривредног, посебно активног пољопривредног становништва, је озбиљно доведена у питање. Према резултатима Пописа из 2002. године, око 110 хиљада газдинстава има само једног члана, док је са два члана 210 хиљада газдинстава. То, практично значи, да је за око 40% газдинстава неизвесна будућност у погледу даљег опстанка као производне јединице.

Резултати аграрне политике

Нејасна је аграрна политика на дужи рок, и смањена је њена предвидљивост. Са променом власти у земљи и министра, мења се политика. Понекад нова влада не мисли као стара, па то прави застој приликом реализације пројеката.

У периоду 2001-03. она је била оријентисана на ценовну подршку за одређене културе (соја, сунцокрет, шећерна репа, пшеница) и нису постојале друге мере аграрне политике. У периоду 2004-07. године значајно је увећан аграрни буџет, укинута је подршка ценама, а тежиште подршке је пребачено на инвестиције, на мере руралног развоја, на развој тржишта пољопривредних кредита и развој тржишта земљишта. У периоду од 2008. основна мера је плаћање по јединици површине. Исплате нису биле условљене успотављањем суштинске везе са поштовањем животне средине, принципима безбедности хране и стандардима о начину и условим држања животиња.

Како год да се мерила величина аграрног буџета (Евра по хектару – 3,47 пута мањи, Србија 34/119 ЕУ, Евра по фарми – 13,52 пута мањи, Србија 321/4.343 ЕУ, као проценат укупног буџета или БДП-а), он је значајно мањи од потреба и конкурената. Нарочито се ова констатација може изрећи за период 2007-10, када он достиже своје најниже вредности (и апсолутне и релативне). Ниво подршке пољопривреди у знатној мери је зависан од општег нивоа друштвеног развоја, и по правилу је већи у земљама са вишим БДП по становнику.

Од 2004. породична пољопривредна газдинства су у фокусу мера аграрне политике. Међутим, од 2008. године напуштен је концепт усмеравање различитих мера аграрне политике зависно од типа газдинства. Такође, прешло се на политику плаћања по јединици површине.

Промене у пољопривреди се дешавају пре као одговор на тржишне процесе, а не као јасна Владина стратегија за развој сектора. Заборавља се, да је у сложеном подухвату усклађивање националног законодавства и хармонизацији легислативе у области пољопривреде са аграром политиком ЕЗ, (САР - Common Agricultural Policy), конкурентност једно од кључних питања при интеграцији у Европску унију. У постојећим условима, конкурентност наших пољопривредних произвођача неповољна је, како на унутрашњем, тако и на међународном тржишту.

Национална аграрна политика никада није била везана за директну подршку коришћења обновљивих извора енергетских ресурса. Пољопривредни сектор није био признат као најважнији фактор у развоју ОИЕ пољопривреде.

Аграрна и рурална политика у мање развијеним земљама, као своју матрицу развоја, види искуства развијених земаља. Врло је дискутабилно у којој мери Европски модел развоја пољопривреде, који представља рефлексију потреба модерне и развијене европске пољопривреде, у овом тренутку може да послужи земљама у „транзицији“ - трансформацији. Ови процеси су временски удаљени неколико деценија. Карактеристика је аграрне политике Уније да се она, без обзира на бројне препреке и проблеме с којима се суочавала, изграђивала континуирано. Ни једна аграрна политика никада се није могла изградити сталним експериментирањем.

Мултифункционалност руралних подручја

У привредном развоју сваке земље пољопривреда има вишеструку улогу, и може се звати мултифункционалном, ако поред производње хране обезбеђује и додатне

функције, као што су: обезбеђење сировина за индустријски сектор, енергетска функција, одговарајући руралних услова живота, социјална функција, заштита животне средине и очување културног наслеђа.

Мултифункционалност потиче из претпоставке да пољопривреда, осим производње хране, има и других ширих друштвених функција и аспеката, као што су одржавање потенцијала производње, подстицање руралног развоја (задржавање становништва у земљи, неговање предела) и заштита животне средине.

Последњих година присутан је тренд развоја концепта мултифункционалности као инструмента руралног развоја, који је осетљив са економског, социјалног, културног, еколошког и географског контекста. Нетржишне функције, као што су обезбеђеност хране, погодност руралног простора за живот и заштита животне средине, су јавна добра нетржишног карактера и могу захтевати интервенцију друштва субвенционисањем. Субвенције се могу третирати као признање друштва за оне позитивне екстерналије – квалитете, које пољопривреда обезбеђује, али не наплаћује на тржишту, јер оно што представља опште добро нема тржиште и свако га слободно користи.

Већина нас "рурално" види и доживљава као различите животне стилове, природне услове и еколошке прилике, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних, и људских фактора. Нема дефиниције руралности која је међународно прихваћена, и она је различита од земље до земље. Може се прихватити да су типична рурална подручја ниске густине насељености, мале величине насеља, без значајног великог града или града, главнина расположивог земљишта се користи у пољопривреди и шумарству, док изграђени простор заузима мање површине.

Често се сматра да је и рурални развој - развој агрокултуре, премда су то различити појмови. Агрокултура није исто што и рурал, и није једина његова специфичност, иако се не може занемарити значајна улога агрокултуре у руралу. Рурал се односи на територију, а агрокултура је активност која се односи на производњу и она је сектор привреде. Рурално подручје може имати већину радне снаге у пољопривреди, што може бити обележје руралности, али то није једино значење тог појма.

У Србији су присутна ограничења у дефинисању руралних подручја, јер су у прошлости употребљаване статистичке дефиниције за рурално становништво на основу прихода, а то је становништво које бар део свог прихода остварује из пољопривреде. Применом критеријума густине насељености у складу са ОЕСД стандардима примењеним на подручје Србије (или комбиновањем овог критеријума и критеријума учешћа продуктивних површина у укупним површинама) добија се сличан податак према којем се идентификује 85% територије Србије као рурално подручје, у коме живи око 55% становништва.

Пољопривреда је много више од привредне активности у руралним срединама, јер подразумева целовит систем производње, а не само појединачне агротехничке мере. Достигнути ниво економског и друштвеног развоја опредељиво је усмереност и облике руралног развоја појединих земаља. У суштини, ради се о начину управљања и коришћења природних ресурса, као динамичне категорије, у просторном, временском и наменском погледу. У тежњи, да се повећа запосленост и доходак руралног становништва, и спречи деградација природних ресурса, све више се схвата значај тзв. «непољопривредних активности» и мултифункционални развој руралних подручја.

Закључак

На основу истраживања у овом раду дошло се до следећих закључака:

Мултифункционалност руралних подручја подразумева коришћења пољопривредних ресурса, не само за производњу хране, већ и развој непољопривредних активности који се изражавају кроз друге намене – функције (производња енергије, туризам, услужне делатности, здравство, угоститељство, лов, риболов, спорт, оснивање и развој малих и средњих предузећа, и др.). Циљ наведеног приступа је учинити руралне крајеве привлачнима за живот. Без креирање и увођења нових делатности и извора прихода изван пољопривреде у руралним областима, нема проширење могућности запошљавања и заштита руралног богатства. Диверзификација и развој активности имају важне економске последице које ће допринети улагањем у сеоску инфраструктуру и стварањем бољих услова живота које ће умањивати потребу за иселавањем, превенцију депопулације руралног становништва

Предложени модел мултифункционалног развоја, (изградња напредне производне структуре, подизање образовног и културног идентитета, унапређење пољопривредне производње у руралним подручјима, подршка развоју малих газдинстава, изградња тржишне логистике, очување руралних вредности, подршка повезивању интересних група), треба да допринесе предузимању сопствених мера развоја политике и праксе подстицања одрживог развоја руралних подручја.

Мере и акције неопходне за примену дефинисаног модела, подразумевају промену модела економског раста и развоја заснованог на расту домаће потрошње и увоза. То је инвестиционо и извозно оријентисани модел привредног раста. Он подразумева одговорну употребу јавних ресурса, побољшање и унапређење образовних програма и практичне обуке у руралним подручјима, повећање конкурентности пољопривредног сектора, одржавање највећег могућег броја руралних домаћинстава на селу, функционалну повезаност трговачких система за подршку, валоризацију руралног карактера и наслеђа и креирање околине за подршку.

Литература

- Богданов Наталија (2007): *Мала рурална домћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, UNDP, Министарство ПШВ, Београд
- Републички Завод за развој (2009): *Извештај о развоју Србије 2009*, Београд.
- Трбовић Ана, Црнобрња, М. (2009): *Ефекти интеграције Србије у Европску унију*, Универзитет Сингидунум, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд.
- Шомођи Ш. (2005): *Неке карактеристике мултифункционалне пољопривреде*, часопис Агроекономика, бр. 34-35, Нови Сад

MODEL OF MULTIFUNCTIONAL DEVELOPMENT OF SERBIAN RURAL AREAS

Vojislav Simanovic¹ Nebojsa Novkovic²

Abstract

Experiences in the area of rural development in our region are modest with issues insufficiently affirmed in system changes that takes place in Republic of Serbia. Serbian economy is in a long lasting period of social and economic changes that affect agriculture too. The process of transformation and structural adjustment of economy represents a kind of "catching up" with developed economies, but on the low level of economic development. Ever since, Serbian agricultural and rural politics is constantly changing. That fact confirms how important is selection of further development concept and creation of all necessary preconditions for establishment of economic and market system capable to face with upcoming competition..

Key words: rural areas, multifunctional agronomy, rural development.

¹ Mr Vojislav Simanovic, PhD, Faculty of Agriculture, Novi Sad

² Dr Nebojsa Novkovic, Professor, Faculty of Agriculture, Novi Sad